

הסכמי שביתת הנשק והבעיות הבלתי פתורות בעקבות מלחמת העצמאות (כולל היווצרות בעיית הפליטים הפלסטיניים)

(3 שיעורים)

כתבה וערכה: ד"ר אורנה כץ אתר

מוקדי הלימוד¹:

2 שיעורים – הסכמי שביתת הנשק - מניעים לחתימה

- מדוע חתמו ישראל ומדינות ערב על הסכמי שביתת הנשק?
- הסעיפים העיקריים בהסכמי שביתת הנשק עם: מצרים, ירדן, לבנון, סוריה
- הבעיות שנתרו בלתי פתורות (המשך הסכסוך הישראלי-ערבי, סוגיית השטחים המפורזים, סוגיית קו התפר/הקו העירוני בירושלים).

* * *

הסכמי שביתת הנשק:

1. מניעי מדינת ישראל ומדינות ערב לחתימה על הסכמים:

מלחמת העצמאות באה על סיומה בעקבות חתימה על ארבעה הסכמי שביתת נשק בין מדינת ישראל לבין ארבע מדינות ערב.

- הבהרת המושגים – הפסקת אש; הסכמי שביתת נשק;² הסכמי שלום (הבהרת ההבדלים).

- מניעי מדינת ישראל לחתימה על ההסכמים.

- מניעי מדינות ערב לחתימה על ההסכמים.

2. הסעיפים העיקריים בהסכמי שביתת הנשק:

- הדגשת אלמנט הפשרה בין תביעות ישראל לשכנותיה.
- הדגשת סעיפים שהפכו לנקודות תורפה (מול ירדן – חלוקת ירושלים, הסדרי המעבר למובלעת הר הצופים והמקומות הקדושים; מול סוריה – מהות השטחים המפורזים).

¹ ראו פירוט תוכנית הלימודים - לתלמידים אינטרניים: מרים עמירה-עופר, לימודי היסטוריה בחינוך הכללי: נושאי הלימוד תשע"א-תשע"ג, משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, אגף המפמ"רים, 2010, עמ' 22. לתלמידים אקסטרניים: אתר המפמ"ר, לימודי היסטוריה, עמ' 11.

<http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/8F29263C-036A-4171-83A3-EE86AED7E071/115183/Externim.doc>

² חשוב להדגיש בפני התלמידים שהסכמי שביתת הנשק לא קבעו ולא התיימרו לקבוע את גבולות הקבע של מדינת ישראל.

3. הבעיות שנתרו בלתי פתורות:

- הבעיות המדיניות (המשך הסכסוך, סוגיית הפליטים הפלסטינים³), ונקודות החיכוך בשטח (השטחים המפורזים, המאבק על מקורות המים, ההסתננות, קו התפר בירושלים). הוראת נושא זה תהווה מבוא טוב לעיסוק המאוחר יותר בנושאי בעיות הביטחון השוטף ובעיות הביטחון הבסיסי.

המלצה להעשרת השיעור:

עוזי נרקיס, מפקד גזרת ירושלים הביא בספרו "אחת מירושלים" אנקדוטות המצביעות על הבעייתיות שנבעה מקיומו של הקו העירוני בירושלים:

הקו העירוני התחיל, כאמור, בבית צפפה, עבר לרמת רחל וממנו לשכונת תלפיות. בשנות ה-60 נבנה בגבול השכונה בית מלון גדול, "גני יהודה", ולאחר מכן הורחב ונוסף לו מבנה מיוחד לחדר אוכל ובר. רק לאחר שהבניין כבר עמד על תלו, התברר שכותל המזרח שלו "פלש" כדי מטר או שניים לשטח המפורז של ארמון הנציב, כך שפינת הבר נמצאה מעבר ל"קו".

יום אחד אירחתי את השגריר הבריטי, מייקל הדו, לסיור בפרוזדור ירושלים. הסיור הסתיים במלון "גני יהודה", והזמנתו לתה של מנחה. לפני שישבנו לשולחן הצעתי לעלות אל מגדל התצפית שהוקם מעל מבנה חדר האוכל. המראה משם עוצר נשימה, ושמהתי לשתף בהתפעלותי את אורחי. כשניצבנו שם ליד המעקה לא התאפקתי ואמרתי לו: "היודע אתה, כאן אנו ניצבים בישראל, אך כשנרד לחדר האוכל, היזהר שלא להתקרב אל הבר כי דלפק הבר נמצא בשטח המפורז..."

השגריר הדו היה אדם נבון ובעל חוש הומור. הוא הסיר את כובעו, האזין להסברי, העריך את המצב ונראה בארשת פניו שהחליט להימנע מעימות עם ה"בר המפורז". הוא הביט בשעונו, "הופתע" מן השעה המאוחרת והתנצל על שנאלץ למהר. הוא הודה על האירוח הנעים, נכנס למכוניתו ההדורה ונעלם "

אולי הסיפור המפורסם ביותר הוא על הנזירה שחיה במנזר נוטרדם, שקמה בוקר אחד, התכופה מהחלון, פיהקה ושיניה התותבות נשמטו מפיה החוצה ונפלו למטה, לשטח ההפקר שבין שתי המדינות. קצין או"ם, קצין ישראלי וקצין ירדני הגיעו לבדוק מה קרה, ולאחר הרבה מאד דין ודברים והתנהלויות סבוכות, הושבו לנזירה שיניה, והמעמד הונצח על ידי הצלם הירושלמי דוד רובינגר.

"היו לירושלים בתשע-עשרה שנים אלו, תקופות טרופות, כאשר מדי פעם "משוגע תורן" ירדני לוחץ על ההדק ומצית את קו הגבול. ביטוי זה, "משוגע תורן" נכנס לשימוש אצלנו מאז התקרית שהתרחשה ב-23 בספטמבר 1956, כאשר חייל ירדני במוצב הלגיון במנזר מר-אליאס פתח, ללא שום התגרות מצידנו,

³ לעניין זה – ראה שיעור 3 – היווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים.

באש מקלע על כנס של ארכיאולוגים ברמת רחל. ארבעה אזרחים ישראלים נהרגו אז ו-16 נפצעו. לאחר מכן התנצלו הירדנים ואמרו כי החייל שפתח באש היה חולה-רוח. אך לנו לא היה ספק כי החייל "השתגע" לפי פקודת מישוהו, שהחליט כי הגיעה השעה "לחמם" את הקו בירושלים.⁴

מקורות:

ימימה רוזנטל, "ממלחמה להסכם – שביתת הנשק בין ישראל לשכנותיה, 1949", בתוך: מרדכי נאור (ע), **שנה ראשונה לעצמאות 1948-1949**, יד יצחק בן צבי, תשמ"ח, עמ' 177-200. המאמר מצוי גם באתר מט"ח:

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=13092&kwd=2237>

הסכמי שביתת הנשק. אתר הכנסת:

http://www.knesset.gov.il/process/docs/armistice_agreements.htm

גדעון ביגר, "קווי שביתת הנשק של ישראל, 1949", בתוך: **שנה ראשונה לעצמאות: 1948-1949**, יד יצחק בן צבי, תשמ"ח, עמ' 201-1212.

* * *

שיעור 3 – היווצרות בעיית הפליטים הפלסטיניים

- קריסת החברה הפלסטינית – הגורמים לבריחת ערביי א"י בשלב הראשון של המלחמה (עד פלישת צבאות ערב)
- עזיבה וגירוש הפלסטינים בשלב השני של המלחמה

* * *

קשיים בהוראת הנושא:

- המדובר בנושא טעון העומד גם היום על סדר היום הציבורי, למעלה מ-6 עשורים לאחר האירועים. סוגיית עתיד הפליטים עומדת במוקד הסכסוך הישראלי-פלסטיני ועל כן צפוי שהתלמידים יתייחסו לנושא תוך כדי השיעור. מכאן שעיסוק בנושא זה מזמן פרשנויות פוליטיות שונות ולעיתים מנוגדות מימין ומשמאל. אי לכך חשוב להדגיש בפני התלמידים שאנו עוסקים במידע – **עובדות היסטוריות** – הנסמכות על תיעוד ישראלי, בי"ל וערבי.

⁴ הציטוטים מתוך:

http://www.tulimrangleem.co.il/web/8888/nsf/ARCLookup.taf?_function=details&_ID=139098&did=3074&lang=he

מכאן ואילך רשאי כל תלמיד להסיק את מסקנותיו ולבנות לעצמו תפיסה פוליטית כראות עיניו.

- הזמן המוגבל המוקצה להוראת הנושא מוכתב על ידי תוכנית הלימודים ומספר השעות המוקדשות ללימודי ההיסטוריה. זאת בעוד תוכנית הלימודים גדושה בנושאים שכל אחד מהם חשוב יותר ממשנהו. מכאן ברור כי האילוצים מחייבים אותנו להתמקד בעיקר על אף רוחבה של היריעה.

- קרבת נושא זה לנושא 2-ו' בתוכנית: הבעיות הבלתי פתורות בעקבות מלחמת העצמאות ומלחמת סיני. במסגרת נושא זה עלינו לעסוק בבעיות הביטחון הבסיסי, כולל החשש מ'סיבוב שני', בעיית המים, אי ההסכמה לגבי חלק מהגבולות ושאלת גורל הפליטים הפלסטינים. מכאן שבשלב זה לא נדרש התלמיד להרחיב את היריעה על הבעיה הפלסטינית בכללותה, אלא לעסוק בהיווצרותה, מידע שיסייע בידו להבין את המשך הסכסוך הישראלי-ערבי.

1. קריסת החברה הפלסטינית – הגורמים לבריחת ערביי א"י בשלב הראשון של המלחמה (עד פלישת צבאות ערב):

- הגורמים הכלכליים לקריסת החברה הפלסטינית לקראת סיום כינון המנדט הבריטי בא"י.

- התפוררות החברה הפלסטינית

- השפעת המלחמה מול היישוב היהודי (השפעת הדיווחים הסותרים על פגיעות בערבים, כגון במקרה דיר יאסין, והשלכות יישום תוכנית ד').

- מדיניות מהוססת ובלתי עקבית של הוועד הערבי העליון, הליגה הערבית והמפקדים המקומיים, שהתפרשה כעידוד לבריחה.⁵

2. גורמי עזיבת הפלסטינים בשלב השני של הלחימה, לאחר פלישת צבאות ערב:

- השפעת המלחמה, כולל החשש מנקמת היהודים

- במקרים מסוימים – גירוש (כגון לוד ורמלה; אקרית ובירעם).

⁵ עם זאת, ראוי לציין כי כאשר התבררו מימדי הבריחה ניסו מדינות ערב והוועד הערבי העליון לבלום את הבריחה: יואב גלבר, קוממיות ונכבה, דביר, 2004, עמ' 185.

המלצות להעשרת ההוראה:

בריחת ערבים מאזור תל אביב, מתוך כתבה בעיתון הפלסטיני (מרץ 1948)

תושבי הכפר הגדול שיח' מוניס ותושבי כפרים ערביים רבים אחרים באזור תל אביב המיטו קלון על כולנו בנושם את כפריהם על מקנם וטפם.

אי אפשר שלא להשוות מנוסה מבישה זו עם העמדה האיתנה של ה'הגנה' בכל היישובים המצויים באזורים הערביים. אך מה בצע בהשוואות, שהרי כולנו יודעים כי ה'הגנה' נחלצת לקרב באומץ לב, ואילו אנו נמלטים מפני המלחמה.

עיתון פלסטיני, א-צא'ח, 30 במרץ, 1948,

בריחת ערביי חיפה בעיתונות (אוקטובר 1948)

בימים הבאים פנו השלטונות הישראליים, ששלטו עתה בחיפה שליטה מלאה, אל כל הערבים וקראו להם להישאר בחיפה והבטיחו להם כי לא יאונה להם כל רע.

לפני מיטב ידיעתי הייתה העצה שנתנו כל התושבים הבריטיים, שנשאלו על ידי ידידים ערביים, כי ינהגו בתבונה אם יישארו. גורמים שונים השפיעו על החלטתם לברוח. כמעט אין ספק, כי הגורם החזק ביותר היו ההודעות ששידר הוועד הערבי העליון, שקרא לכל הערבים לצאת מחיפה. הובהר להם, כי לאחר שיושלם הפינוי של הכוחות הבריטיים, יפלו הצבאות של כל מדינות ערב לא"י ויזרקו את היהודים לים. נרמז ברור כי כל הערבים שיישארו בחיפה ויקבלו את חסותם של היהודים ייחשבו לבוגדים. באותו זמן עדיין היה לערביי א"י אמון מסוים ביכולתה של הליגה הערבית לקיים את ההבטחות שנתנו דובריה.

עיתון אקונומיסט, 2 באוקטובר 1949, לונדון.

מתוך מאמר של העיתון הלבנוני 'אל הודה', חביב עיסא (יוני 1951)

מייד לאחר שהבריטים הודיעו בפומבי על מועד נטישתם את המנדט ועל צאתם מא"י, התחילה הליגה הערבית בכינוס אסיפות וועידות. המזכיר הכללי שלה עבדול רחמן עזאם פחה, פרסם הצהרות ודינים וחשבונות רבים שבהם הבטיח לעמי ערב ולכל השאר, שכיבוש א"י ותל אביב (הבירה היהודית למעשה) יהיה לצבאות ערב מעשה פשוט כמצעד צבאי. גילויי הדעת של עזאם פחה ציינו שהצבאות מצויים כבר בגבולות, ושכל המיליונים שהיהודים הוציאו על רכישת קרקעות ופיתוח כלכלי יהיו ללא ספק שלל קל לערבים, שכם זה דבר פשוט לזרוק את היהודים לקרקעית הים התיכון.

לערביי א"י לא הייתה ברירה אלא להישמע ל"עצה" של הליגה ולהאמין שעזאם פחה ושאר אישים אחרים בליגה אמרו להם שנטישת אדמותיהם וארצם היא זמנית בלבד ותסתיים תוך ימים אחדים בהשלמתו המוצלחת של "מסע העונשין" הערבי נגד ישראל.

עיתון יומי לבנוני 'אל הודה', 5 ביוני 1951, ארה"ב.

© אין לעשות שימוש מסחרי בחומר זה בלא אישור בכתב מהכותבת

הקטעים מתוך: חיה רגב ואביגיל אורן, "בריחת הערבים מארץ ישראל ובעיית הפליטים", אתר מט"ח: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=10863>

מקורות:

יואב גלבר, **קוממיות ונכבה**, דביר, 2004, עמ' 184-131

יפה זילברשץ ונמרה גורן-אמיתי, רות גביזון (ע), **שיבת פליטים פלסטינים לתחומי מדינת ישראל**, מרכז מציל"ה למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית, ירושלים, 2010.
<http://www.metzilah.org.il/webfiles/fck/File/plitimshiva/plitim%20FINAL.pdf>

בני מוריס, **קורבנות: תולדות הסכסוך הציוני-ערבי 1881-2001**, עם עובד, 1995, עמ' 240-245

בני מוריס, **1948: תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה**, עם עובד, 2010, עמ' 117-

112.

חיה רגב ואביגיל אורן, "בריחת הערבים מארץ ישראל ובעיית הפליטים", אתר מט"ח: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=10863>